

Inhoud

Inleiding op dit boek 7

Deel I Oerverhalen: het corpus

Inleiding op dit deel 15

- 1 De Edda's 16
- 2 Het wondersprookje 22
- 3 Sagen en streekverhalen 24
- 4 Overige verhalen: van legenden tot ridderromans 27

Deel II Lexicon van het Oerverhaal

Inleiding op dit deel 33

- 5 Wezens: mensachtigen en andere antropomorfe wezens 34
- 6 Wezens: dieren en dierachtigen 62
- 7 Fabeldieren 69
- 8 Personages 73
- 9 Verschijnselen/thema's 84
- 10 Plekken 96

Deel III Lessen uit de Oerverhalen voor schrijvers van nu

Inleiding op dit deel 109

- 11 De Edda's: put uit een enorme bron aan verhalen en ideeën 110
- 12 Ridderromans, legenden en de Ronde Tafel: pas de geschiedenis op eigen wijze aan 114

- 13 Arthur en de Ronde Tafel: zorg voor onheilsverwachtingen 117
- 14 De Heilige Graal: maak van je hoofdpersonen geen
superhelden 122
- 15 Volkssprookje 'De raaf': leg niet alles uit 124
- 16 De werkwijze van Tolkien: van toeval tot gewone taal 128
- 17 Een pleidooi voor een fantastische streekroman 136
- 18 Annie M.G. Schmidt en Godfried Bomans:
maak je eigen sprookje 140
- 19 Harry Potter: meng genres met flair 150

Deel IV Tot slot

- 20 Maak je eigen genre 155

Primaire literatuur 157

Secundaire literatuur 158

Inleiding op dit boek

Oerverhalen, daar gaat dit boek over. Maar wat zijn dat? Allereerst zijn het oude verhalen — verhalen die vroeger al verteld werden. Verhalen bijvoorbeeld uit de eerste stedelijke culturen van Soemerië en Babylonïë, zoals het Gilgamesj-epos uit de twaalfde eeuw voor Christus, of het verhaal van de toren van Babel dat vanuit een oude Soemeriëse mythe in het Oude Testament terecht kwam. Deze verhalen lijken oud, maar stammen uit een tijd dat de mensheid al miljoenen jaren oud was, en de menselijke cultuur al vergevorderd met potten en pannen, sieraden en smeedwerk, steden en muren, irrigatiewegen en landbouwmethoden.

Waar we ons in dit boek op zullen concentreren zijn niet de verhalen van de eerste exotische culturen of van natuurvolken, maar wel de mythen, sprookjes, sagen, legenden en streekverhalen. Dit zijn niet de oudste verhalen van de mensheid, maar ze hebben wel de grootste invloed gehad op onze eigen cultuur, waardoor ze belangrijk zijn voor schrijvers, want we putten er nog altijd uit — vaak onbewust. Zowel lezers als schrijvers weten dat een jong meisje dat met een mandje in een bos loopt heel waarschijnlijk een wolf zal tegenkomen, soms in de gedaante van een man. En een grote logge man in een kinderboek is meestal een soort reus (denk aan Hagrid uit Harry Potter) en we weten allemaal: reuzen mogen dan sterk zijn, slim zijn ze zelden. Die kennis is van belang: een reus die ook slim is, wijkt niet alleen af van de norm, maar is ook bijkans onoverwinnelijk — en dat is voor een verhaal lastig.

Mythen, sprookjes, sagen, legenden en streekverhalen vormen dus de kern van dit boek. Misschien zijn het in letterlijke zin geen Oerverhalen, maar ze liggen er wel dicht tegenaan. Het zijn in ieder geval verhalen die op een oermanier tot stand zijn gekomen — samengesteld uit talloze elementen die veelal mondelinge vertellers verzonnen en aan

elkaar geplakt hebben. Vaak met een air van: daar kijk je van op, zulke wonderlijke dingen gebeuren er in de wilde wereld, buiten loopafstand van ons dorp, of misschien zelfs daarbinnen. Deze vertellers haalden hun motieven soms uit schriftelijke bronnen (die op hun beurt vaak weer gebaseerd waren op mondelinge optekeningen, zodat veel volksverhalen een soort Droste-verhalen zijn), maar ze verwerkten ze samen met andere motieven tot een eigen geheel.

De term ‘Oerverhalen’ is ook gekozen omdat ze de lezer het duizelingwekkende gevoel geven dat hij door een venster naar een oertijd kijkt: naar de prehistorie of een duistere, onbeschaafde tijd in de vroege Middeleeuwen – of dat nou romantische onzin is of niet. Repelsteeltje bijvoorbeeld is een Oerverhaal bij uitstek, want het draait om het geheimzinnige, prehistorische, heidense motief dat het kennen van iemands naam je macht over die persoon geeft. Wat maakt het dan uit dat er geen versies van het verhaal van vóór 1800 bekend zijn, en dat het dus waarschijnlijk niet heel oud is? Het lezen van verhalen als Repelsteeltje doet de lezer het Oergevoel ervaren.

Welke schrijvers hebben iets aan dit boek?

Waarom een boek met motieven en elementen uit het Oerverhaal? Waarom zou dit belangrijk kunnen zijn voor een schrijver? Er bestaan immers al veel boeken die handelen over mythen en sprookjes. Hierin wordt echter vaak de nadruk gelegd op de historische, symbolische, psychologische en zelfs therapeutische betekenis van de verhalen. De interpretaties die hierbij loskomen variëren van nijver academisch tot new age.

Het andere uiterste vormen verhandelingen over de opbouw van sprookjes die de bouwstenen van het verhaal verregaand abstraheren tot functies als ‘helper’, ‘tegenwerking’ of ‘vervoer’. Of het om dieren, dwergen of tovenaars, paarden of zevenmijlslaarzen gaat lijkt bij zulke analyses niet van belang.

Geen van beide benaderingen kies ik hier. Dit boek is een schrijfboek, en de betreffende thema’s worden besproken vanwege hun literaire en verhaaltechnische kwaliteit: verhaalelementen die bij de lezer

een vonk doen overspringen, waar je als schrijver gebruik van kunt maken. Veel van die elementen hebben een enorme kracht, die een grotere bekendheid verdient. Dat is de kern van de zaak: de verhalen in kwestie bevatten veel schitterends, en ik hoop dat andere schrijvers ook met dat schitterends zullen kennismaken en zich erdoor laten inspireren.

Welke schrijvers kunnen dit boek gebruiken? In feite alle schrijvers. Elk verhaal dat we schrijven lijkt altijd volkomen uniek, maar we weten ook dat we altijd op de schouders van anderen staan. Schrijvers voor ons, wier verhalen we vanaf onze jeugd lazen, putten uit oudere verhalen van weer oudere schrijvers, en zo staan wij in een lange – vaak onbewuste – keten van verhalen die uiteindelijk voor een groot deel uit de Oerverhaalsoep zijn ontstaan.

In andere werelddelen is het niet ongewoon als grote schrijvers uitgebreid putten uit de mythologie en folklore van hun land. Salman Rushdie deed dat in zijn eerste grote roman over India, *Midnight's Children*, evenals Maryse Condé in haar *Segou*-boeken over een uiteenvallend Afrikaans koninkrijk, en van de Latijns-Amerikaanse magisch-realisten zijn er te veel om allemaal afzonderlijk op te noemen, al mogen we Gabriel García Márquez en Jorge Luis Borges natuurlijk niet onvermeld laten. Een oorzaak daarvan is waarschijnlijk dat voor eeuwenlang gekolonialiseerde werelddelen het integreren van volksverhalen in de literatuur een vorm van culturele emancipatie betekende.

Europese, en zeker Nederlandse schrijvers beginnen daar meestal niet aan, zeker de laatste tientallen jaren niet. Jeugdboeken en fantasy, daarin durven onze schrijvers nog wel te putten uit mythen, sprookjes en legenden, maar niet in de officiële literatuur. Vaak is die realistisch en sociaalpsychologisch van aard: bovennatuurlijke motieven hebben er geen plaats in. Een enkeling als Belcampo schreef fantastische verhalen, maar ook die beriep zich niet op de oude verhalen: alle vreemde zaken die in Belcampo's verhalen voorkwamen, verzon hij zelf. Het is alsof we onszelf schamen voor onze oervertellingen. Alsof je eigenheid en uniciteit worden aangetast doordat je een oud thema of een oud verhaalelement gebruikt.

In Europa lijkt het Oerverhaal wel besmet te zijn: het uit de sloot

halen van het Germaanse erfdeel, Bloed en Bodem, allemaal zaken waarvan de politiek correcte houdbaarheidsdatum allang verstreken is.

Toch is dat jammer. Literatuur is geen politiek, en bovendien kunnen het Noord-en West-Europese erfgoed het niet helpen dat de verkeerde mensen er ooit op vielen.

Een ander punt is, zoals gezegd, dat veel schrijvers realistisch schrijven, realisme als een van de hoofdkenmerken van literatuur zien. Zij putten vooral uit de werkelijkheid om zich heen en hebben geen behoefte aan wat zij zien als onrealistische sprookjesmotieven.

Nu is realisme een betrekkelijk begrip. Een van de bezwaren die de Hongaarse literatuurcriticus Georg Lukács tegen Franz Kafka had, was dat de laatste niet realistisch schreef. Lukács was deze mening toegedaan totdat hij problemen kreeg met de Hongaarse bureaucratie en ineens het andersoortige realisme van Kafka volstrekt begreep. Terwijl Kafka's verhalen toch vol zitten met gedaanteverwisselingen, vleesetende paarden, uiteenzettingen door muizen en apen, de problemen van een zeegod en ga zo maar door. Ondanks al die buitenissigheden zullen weinigen het in hun hoofd halen om Kafka geen groot literator te noemen.

Een andere grote Europese schrijver die bovennatuurlijke elementen in zijn verhalen verwerkte was Italo Calvino. Niet toevallig heeft Calvino ook een verzameling door hem bewerkte Italiaanse volksprookjes op zijn naam staan. De Noorse oerrealist Knut Hamsun (*Honger*) schreef eveneens sprookjes, en zelfs Günter Grass voerde allerlei sprookjeselementen en -verhalen toe aan beroemde werken als *De blikken trommel* en *De bot* (andere voorbeelden zullen in de rest van dit boek volgen).

Realisme is in feite een overschat idee. Geen enkele literaire tekst, hoe naturalistisch ook, geeft immers de werkelijkheid precies zo weer als zij is. Andersom geldt dat ook: geen enkele tekst, hoe fantastisch ook, staat helemaal los van de werkelijkheid. Een fantastisch verhaal zegt soms meer over onze werkelijkheid dan een verhaal zonder bovennatuurlijke elementen. Zo kan het oeroude verhaal van koning Midas, die alles wat hij aanraakte in goud veranderde maar daardoor

niets meer te eten had, gezien worden als een wel heel visionaire kijk op de moderne economie, waar geld steeds belangrijker wordt en welzijn steeds minder belangrijk.

Een literaire schrijver kan dus op vele manieren gebruikmaken van de oude verhalen. Hij kan zich bijvoorbeeld bedienen van fantastische elementen, zelfs als hij spijkerharde moderne thrillers of autobiografische romans schrijft. Daarbij is er niets op tegen om te putten uit de traditie van sprookjes, mythen en volksverhalen. Sterker nog: herschrijvingen, verwijzingen, referenties, pastiches en knipoogjes naar de oude verhalen kunnen moderne verhalen spanning en diepgang geven. Lees *Philip en de anderen*, de debuutroman van Cees Nooteboom met een Oerverhalenbril en je ziet de sprookjeselementen overal terug. Hetzelfde geldt voor *Via Capello 23* van Christiaan Weijts, K. Schippers' *Waar was je nou* of een van die vele andere romans die als 'modern sprookje' worden geafficheerd. Na lezing van dit boek zul je waarschijnlijk van nog veel meer moderne, zogenaamd realistische boeken zien dat ze onmiskenbare Oerverhaalelementen in zich dragen.

Er zijn twee soorten schrijvers die sowieso iets aan dit boek hebben, namelijk auteurs van fantasyverhalen en van avonturenboeken voor de jeugd. Zij schrijven vaak expliciet over toverij, wonderlijke wezens en vreemde streken en gebruiken. Daarbij kunnen ze veel nut hebben van de traditionele voorbeelden, ervan gebruiken wat in hun kraam te pas komt en zo ook iets van de sfeer van het Oerverhaal in hun producten brengen.

Indeling en bronnen

Dit boek bestaat uit vier delen. Het eerste deel bevat een korte omschrijving van de teksten waar het om gaat. Daarna volgt een lexicon waarin de belangrijkste begrippen, zowel wat betreft personages als thema's, uitgebreid worden uitgelicht. Deel drie bevat thema's die met het Oerverhaal en het gebruik ervan door hedendaagse schrijvers te maken hebben. Deel vier, ten slotte, bestaat uit een kort eindbetoog waarin de mogelijkheden die het Oerverhaal aan schrijvers biedt wor-

den neergezet, met een aansporing om daar zelf mee aan de slag te gaan.

De informatie in de verschillende delen zal soms overlappend zijn. Met name het lexicon en de delen een en drie. Hoezeer de delen elkaar ook aanvullen, ze kunnen altijd los van elkaar gelezen en door schrijvers gebruikt worden.

Bij mijn voorbeelden van Oerverhalen zal ik vooral putten uit de Noord- en West-Europese overlevering. Die kan vanzelfsprekend het best worden ingepast in onze literaire cultuur. Het zijn ook de verhalen die de lezer uit onze streken het meest zullen raken, omdat hij er sinds zijn vroege jeugd mee is geconfronteerd – of met verhalen die ervan zijn afgeleid. Maar waar er een zeer bruikbaar thema uit een andere traditie om de hoek komt kijken zal ik dat zeker gebruiken – al is het alleen maar omdat die verhalen ons tegenwoordig ook bereiken in film, theater en romankunst. Denk alleen al aan romans als *De vliegeraar* van Khaled Hosseini en *The Whale Rider* van de Maori-schrijver Witi Ihimaera, en de film *Hidden Tiger, Crouching Dragon* van Ang Lee.

Door het hele boek heen zal ik voorbeelden geven van moderne schrijvers die gebruik hebben gemaakt van de genoemde elementen, te weten literaire schrijvers, schrijvers van avonturenboeken, strips, films en zelfs songs. Het gaat erom dat de lezer ziet hoe het Oerverhaal op oneindig veel verschillende manieren gebruikt kan worden door moderne auteurs, en dat hij, voor zover hij zelf schrijver is, het ook op zijn eigen manier kan doen.

DEEL I

OERVERHALEN: HET CORPUS

Van Edda tot wondersprookje

Inleiding op dit deel

De belangrijkste teksten die ik behandel en waar ik mijn voorbeelden uit zal putten, zijn de Oud-IJslandse Edda's, volkssprookjes en streekverhalen. Daarnaast zullen in mindere mate legenden, ridderromans, heldendichten en Keltische volksverhalen aan bod komen.

Volkssprookjes en streekverhalen liggen dicht tegen elkaar aan. Sommige verhalen worden zelfs nu eens als het ene, dan weer als het andere opgetekend – verderop wordt uitgelegd hoe dat precies zit. De Edda's vormen daarnaast een dusdanig rijke en belangrijke bron van motieven en thema's dat ze zeker behandeld moeten worden.